



Cristòfol Colom, català

Ignasi Muntaner i Pasqual

Quaderns d'Estudis Colombins - 11

Quaderns d'Estudis Colombins

Director: Joaquim Arenas i Sampera

Secretaria i redacció: Jaume Cañadas

Editor: Òmnium Cultural

Imprimeix: Boada. Comtal, 26

08002 Barcelona

Març de 2005

COLOM GENOVÈS?

Tots hem sentit a dir, en els manuals escolars, i no escolars, que hem estudiat o llegit, que el descobridor d'Amèrica, Cristòfol Colom, o, segons la versió més generalitzada, Cristóbal Colón, era genovès.

És una afirmació que ha fet fortuna i que ve de lluny. La podem trobar ja a Pietro Martire di Anghiera (1457-1526), dit en castellà Pedro Màrtir de Angleria, un fill de la Llombardia que als trenta anys va arribar a Salamanca i es va convertir, fins a la seva mort el 1526, en una mena de cronista àulic. En una carta en llatí, datada el 14 de maig de 1493, poc després que Colom arribés a Barcelona, diu, amb certa reticència, que acaba d'arribar de l'altra banda del món un *tal* "Chistophorus Colonus, vir ligur"¹, és a dir natural de la regió que té per capital Gènova. Ho repeteix un amic d'Anghiera, Alessando Geraldini (1455-1525). També ho diu cap a 1510 Bartolomeo Senarega (?-1515), historiador genovès que va ser cònsol del rei Catòlic a Pisa. Senarega ja tradueix el nom del descobridor i l'anomena Colombo². Andrés Bernáldez (mig s. XV-després de 1513), dit el Cura de Los Palacios -un poble de Sevilla-, amic de Colom, escriu també vers 1510 a les *Memorias del reinado de los reyes Católicos* que el descobridor és "hombre del país de Gènova"³. I finalment, el pare Bartolomé Casaus, dit de las Casas (1474-1566), sevillà, que va ser bisbe de Chiapas, diu a la *Historia general de las Indias* que Colom era o bé genovès -volent dir de la mateixa ciutat-, o bé d'algun altre lloc de la província de Gènova.

En el primer quart del segle XVI, però, Ferran (1488-1539), fill natural de Colom, quan va voler escriure la vida del seu pare, es va interessar, naturalment, pel seu lloc de naixement. Va recórrer la península ibèrica - l'any 1519 era a Catalunya - i després va anar a Itàlia. Sorprenentment, a mig viatge, l'any 1523, Carles V li va prohibir que continués les seves recerques. De què tenia por l'emperador?, quin era el motiu d'aquesta prohibició? Sigui com sigui, Ferran Colom no va poder trobar ni a Gènova ni a la Ligúria, passats només 20 anys de la mort del descobridor, cap parent del seu pare, i fins i tot es mostra molest per l'abundància de poblacions italianes que pretenen ser

¹ Arenas 92, p. 41

² A. de la Torre Documentos vol. VI p. 24 citat a Parellada 92, p. 152

³ Arenas 92, p. 35

bressol del descobridor. Ferran esmenta Nervi, Cuquero, Bugiasco i Savona a la Ligúria, i Piacenza a l'Emília-Romagna. Va aclarir o no va aclarir Ferran on havia nascut el seu pare? Doncs, no ho sabem, perquè el manuscrit sobre la vida de Colom escrit per Ferran no va ser publicat en vida seva. Mort ell un nét de Colom, Luís Colón (v. 1520- ???), es va encarregar de suprimir-hi les coses que considerava equivocades o que no convenia dir, i no va ser fins a l'any 1571 que la biografia colombina de Ferran es va publicar, traduïda a l'italià per un tal Alfonso Ulloa, amb el títol *Della vita e di fatti dell'almiraglio don Cristoforo Colombo, suo padre - el padre*, s'entén, de Ferran Colom -. I després de publicada aquesta traducció, sorprenentment, l'original va desaparèixer, entrant a formar part de la gran quantitat de textos i documents referents a Colom que han sofert una misteriosa i més que sospitosa desaparició.

Malgrat tants testimonis escrits, ja en el segle XVI els arguments a favor d'una procedència genovesa de Colom eren tan pocs, que quan a finals de segle va tenir lloc a Castella un plet, el *Pleito del Mayorazgo*, per decidir quins eren els hereus legals de Cristòfol Colom i a qui corresponien els drets de la seva herència, plet al qual es van presentar, entre els altres pretendents, dos italians, cap d'ells no va poder demostrar el seu parentiu colombí. Fins i tot, el senat de Gènova va fer una declaració en la qual deia que el descobridor no havia estat genovès i que a Gènova no hi havia en aquell moment cap membre de la seva família⁴.

Si repassem quins són els primers testimonis de l'origen genovès de Colom, es veu clarament que pertanyen a cercles relacionats amb la casa reial, que diversos escriptors italians repeteixen la seva afirmació per òbvies raons d'amor patri. I pel que fa als escriptors peninsulars, amics i coneguts de Colom i que dintre de certes limitacions podem considerar independents, estan afectats per una possible, per molt que sembli increïble, conspiració política, començada com hem vist al voltant dels reis Catòlics i continuada pels seus successors, a fi de falsejar, tant com fos possible, els orígens i els fets de la vida del Cristòfol Colom previs al descobriment

⁴ Albardaner 98, p. 26.

LES ALTRES PÀTRIES DE COLOM

Tan pocs arguments té l'afirmació de la genovesitat de Colom que, en contra de l'opinió majoritària que parla d'un Colom genovès, han estat molts els que s'han cregut autoritzats a opinar de manera diferent⁵. A part de pretendre ser pàtria de Colom una vintena de localitats italianes, s'ha dit també que va néixer a Extremadura, concretament a Oliva de la Frontera (Badajoz)⁶, a Galícia⁷ - segons alguns a Pontevedra o segons altres a Tuy -, a Aragó, a Calvi - població de l'illa de Còrsega⁸ -, a Portugal, a França, a Grècia, a Anglaterra, a Islàndia, a Rússia, a Polònia... Cada vegada amb arguments menys consistents i més pintorescos, fins arribar a dir que Colom fou suís o, com va escriure humorísticament Rusinyol el 4 d'octubre de 1892 a *La Vanguardia*, que Colom no podia ser de cap altre lloc sinó de Sitges. I un tal José M^a de Zuloaga -pseudònim- diu, evidentment en broma, que “*Colón nació en América*”⁹.

Entre tanta varietat de pàtries, també se li ha atribuït, clar, pàtria catalana, entenent, quan es diu que era català, no estrictament nascut a Catalunya sinó a algun dels Països Catalans. Per exemple, s'ha dit més d'una vegada, que era natural de les Illes. El pare de la hipòtesi de l'origen català de Colom no va ser, però, un català, sinó el peruà, Luís Ulloa y Cisneros (Lima 1869-Barcelona 1936), historiador i director durant força anys (1914-1922) de la Biblioteca Nacional de Lima. En els seus estudis de la documentació relacionada amb el descobriment d'Amèrica, es va anar convenent que la hipòtesi més probable era que Colom fos català¹⁰, i el 1927 ho va exposar en un llibre publicat a París: *Cristophe Colomb catalan. La vrai genèse de la decouverte d'Amérique*.

Poc abans de sortir el llibre i amb permís d'Ulloa, Domènec Pallerola -que signava Domènec de Bellmunt-, va publicar a la Llibreria Catalònia una part de l'obra traduïda al català amb el títol *Cristòfor Colom fou català. La veritable gènesi del descobriment*, i després de publicat l'original francès, va aparèixer, també en català, traduïda per Alfons Maseras, l'altra part de l'obra amb el títol *Noves proves de la catalanitat de Colom. Les grans falsedats de la tesi genovesa*.

⁵ Bayerri 61, p. 345 ss

⁶ Vicente Paredes i Guillén

⁷ Celso García de la Riega (1898)

⁸ Abate Casanova, 1880

⁹ Bayerri 61 p. 310

Aquests llibres van aparèixer durant la Dictadura de Primo de Rivera, quan el sentiment catalanista era viu i militant. La possibilitat que Colom hagués estat català va suscitar entusiasmes, i el mateix 1927 es va convidar Ulloa a explicar la seva tesi a l'Ateneu Barcelonès. Igualment, moltes revistes catalanes van fer recensions i comentaris de l'obra d'Ulloa. En anys posteriors, Ulloa va anar publicant noves descobertes seves, i matisacions i rèpliques als escrits tant dels seus partidaris com dels seus detractors. Cap a 1930 va redactar un nou estudi de conjunt de la seva tesi per al volum VI de la *Historia Universal* de l'Institut Gallach, dedicat a Amèrica, volum que va aparèixer el 1932, i posteriorment una altra versió de la seva biografia colombina en el volum III de la *Historia de España* del mateix institut, que es va publicar el 1936. Feia poc, en el mes de febrer d'aquell mateix 36, que Ulloa havia mort a la ciutat de Barcelona.

LA FALSEDAT DEL CRISTOFORO COLOMBO EXHUMAT EN 1892 i 1931

Cal, doncs, parlar de la catalanitat de Colom, però abans convé veure, de manera breu, la validesa de la defensa que els genovesistes han fet de l'origen italià del descobridor. L'any 1892, quan s'anava a commemorar el quart centenari del descobriment d'Amèrica, la ciutat de Gènova va voler rebatre les opinions a favor d'un Colom no genovès, establint documentalment de manera definitiva quin dels ciutadans genovesos del segle XV era el que després es convertiria en el Cristòfol Colom descobridor d'Amèrica. Com que els arxius italians no han sofert les destruccions de, per exemple, els arxius catalans, i els espanyols en general, semblava fàcil poder documentar de manera segura la infantesa i joventut del Colom genovès.

El resultat de la recerca, feta amb gran ambició, va ser una obra magna, en catorze volums, publicada entre 1892 i 1896 pel ministeri italià d'Instrucció Pública amb el títol de *Raccolta di documenti e studi pubblicati dalla Reale Commissione Colombina*¹¹. I quaranta anys més tard, quan governava a Itàlia Mussolini i ja es comentava en cercles erudits i populars la teoria d'Ulloa d'un Colom català, es va publicar, per indicació del

¹⁰ Diferents articles al "Butlletí del Centre d'Estudis Colombins" nº 7-8

mateix Mussolini, una altra obra documental, en part resum i en part ampliació de la primera, el *Cristoforo Colombo. Documenti e prove della sua appartenenza a Genova*¹²

Segons la documentació aportada pels italians, el Cristòfol Colom descobridor era un tal Cristoforo Colombo nascut a Gènova el 1451. El seu avi, Giovanni Colombo, originari de Fontanabona, es va establir a Quinto al Mare, prop de Gènova i va tenir dos fills, Antonino i Domenico. Domenico, que era teixidor de llana es va establir, exercint el seu ofici, al barri genovès de Sant Esteve, en una casa de l'exterior de la porta de Sant Andreu i es va casar amb Susanna Fontanarossa, amb qui va tenir cinc fills: el gran, Cristoforo, seria el descobridor, i després d'ell Giovanni, Bartolomeo, Didaco i Bianca. Tots van ser teixidors de llana. Amb posterioritat a l'agost de 1473, Cristoforo Colombo, el pretès descobridor, desapareix de la documentació italiana (Espasa). Aquest és el millor Colom genovès que els italians van poder trobar, i cal convenir que si no en van presentar altre amb més possibilitats és que aquest altre no existeix.

Dit això, cal comparar les dades que els documents publicats a la *Raccolta* atribueixen al Cristoforo Colombo genovès i les que es pot recollir, espigolant aquí i allà en la documentació autèntica que s'ha conservat sobre el descobridor i es pot veure molt clar que l'un i l'altre no són la mateixa persona, que Cristoforo Colombo no és Cristòfol Colom.

Vegem uns quants punts:

1. Consta que l'autèntic Colom era de família noble. A les capitulacions de Santa Fe, fetes abans que Colom aconseguís els honors posteriors al descobriment d'Amèrica, se li dona el títol nobiliari de "Don". A més, quan els reis li van concedir un escut nobiliari, no n'hi van atorgar un de nou, sinó que li van acréixer, li va complementar "las armas que solíades tener". Concretament, li van donar "*de más de vuestras armas encima de ellas un castillo y un león*". Per tant, és clar que Colom tenia ja un escut nobiliari i que els reis només l'hi van ampliar. A més, a Portugal, Colom va contraure matrimoni amb Felipa Monis de Perestrello, de l'alta noblesa portuguesa, i en aquell temps era impensable que un casament, per amor o sense, entre una dama noble i un

¹¹ Bayerri 61 p. 234

¹² Bayerri 61 p. 136

plebeu. Si Colom es va casar amb Felipa Monis és que també ell era de família noble¹³. En contra de tot això, el Cristoforo genovès Colombo era, sense cap mena de dubtes, un plebeu.

2. El Colom descobridor va navegar des de petit. En una carta de l'any 1501, dirigida als reis Catòlics, diu: “De muy pequeña edad entré en la mar navegando y lo he continuado hasta hoy.. [que] ya pasan de cuarenta años que yo soy en este uso”¹⁴. Això col·loca la sortida al mar de Colom cap a l'any 1460. Segons el cura de Los Palacios, el mateix Colom li havia dit que “empezó a navegar a los catorce de edad”¹⁵, per tant cap a 1450. I finalment, en una carta escrita als reis Catòlics pel gener de 1495¹⁶, Colom explica que va ser capità d'una nau corsària en contra el rei Joan II i a favor de Renat d'Anjou, en una data que cal col·locar entre 1466 i 1472. És a dir, Colom degué començar a navegar vers 1450 i vers 1470 era ja un navegant experimentat, capaç de comandar una nau. En canvi, de 1450 a 1470, Cristoforo Colombo no havia fet altra cosa que teixir o vendre llana a la seva Ligúria natal¹⁷ de la qual no va sortir fins a l'any 1473.

3. L'autèntic Colom Pertanyia a una família de mariners notables, perquè en una carta escrita a Joana de Torre, citada pel seu fill Ferran, diu: “Yo no soy el primer almirante de mi familia”¹⁸. En canvi, a la família dels Colombo teixidors de llana no hi havia hagut cap almirall.

4. El cura de los Palacios diu, en la seva història dels reis Catòlics, que Colom “el año 1506 en el mes de mayo murió [a Valladolid], *in senectute bona...* de edad de 70 años poco más o menos”. D'acord amb això, Colom havia nascut, poc més o menys, l'any 1436¹⁹. En canvi, de Cristoforo Colombo, fill de Domenico, llaner d'ofici, consta en un document notarial que el 31 d'octubre de 1470 era d'edat de 19 anys²⁰, afirmació que col·loca el seu naixement en el 1451, quinze anys més tard que el de l'autèntic Colom.

¹³ Arenas 92 p 45 ss, Parellada 87 p. 143 ss.

¹⁴ Bestratén 97 p. 7

¹⁵ Arenas 92 p. 44

¹⁶ Ortadó 92 p. 38

¹⁷ Arenas 92 p. 48 ss

¹⁸ Ortadó 92 p. 39, 99, Arenas 92 p. 45

¹⁹ Bestratén 97 p. 5

²⁰ Arenas 92 p. 43

5. I, per acabar, és significatiu que un Colom-Colombo, suposadament italià, no sabés escriure en algun dels dialectes italians. Quan va enviar, per exemple, cartes a l'italià banc de Sant Giorgio de Gènova o a l'ambaixador d'aquesta república, Nicolo Oderigo, les escriu en castellà²¹.

Sembla clar que si sobreposem el retrat del Colombo llaner de Gènova i del Colom descobridor d'Amèrica, els trets no es corresponen: són dues persones diferents. Si, doncs, Colom no era genovès, perquè si ho hagués estat els italians l'haurien trobat a la documentació de l'època, l'afirmació acceptada generalment, sense fer-ne crítica, que Colom havia nascut a Gènova, no té fonament, i si volem ser honestos, haurem de reconèixer que no sabem d'on era, i que per aclarir-ho haurem de començar de zero, mirant de trobar, en les documentació autèntica que tenim del descobridor, aquells detalls que ens permetin relacionar-lo amb alguna de les nacions europees del segle XV.

RASTRES DE CATALANITAT EN LA VIDA DE COLOM: EL NOM

Fem-ho doncs, i podem començar pel seu nom. La paraula Colón no té cap significat, i en canvi Colom sí, ...en català. I el descobridor no es deia, com semblaria per la major part dels documents castellans, Colón, sinó Colom.

Que es deia Colom consta per les mateixes fonts castellanques - perquè de documents contemporanis referents al descobridor no se n'ha conservat cap en català, malgrat que el catàleg de la biblioteca colombina del seu fill Ferran, diu que la carta que el descobridor va enviar a Lluís Santàngel estava escrita "en catalán", però aquesta carta, com tants altres documents importants de Colom, s'ha perdut -. En un document, doncs, castellà del 5 de maig de 1487 s'anomena el futur almirall amb aquestes paraules: "Di a Cristóbal Colomo, extranjero, tres mil maravedises"²². Aquest cognom seu, amb la mateixa forma de Colomo, es repeteix en altres dos assentaments d'agost i octubre del mateix any, i en un altre de l'any 1488.

²¹ Ortadó 92 p. 31

També l'historiador Fernàndez de Oviedo, a la seva *Historia general y natural de las Indias*, l'anomena sempre Colom, i així en el passatge en què parla de l'escut colombí, diu que “en la parte inferior del escudo [hi havia] las armas de la prosapia del linaje de Colom” i afegeix que l'escut estava orlat per unes lletres de “sable”, és a dir de color negre, sobre fons blanc, que deien “Por Castilla e por León nuevo Mundo halló Colom”²³. També l'anomena sempre Colom el cura de Los Palacios, amic de l'almirall. Igualment, el 1492, en un anotació dels comptes de Lluís de Santàngel i Francisco Pinelo, consta com a “Cristóbal Colom, almirante”. En la traducció castellana de la carta enviada per Colom a Santàngel per donar-li notícia del descobriment, tot i ser en castellà es diu “esta carta envió Colom...”. I l'edició llatina de la carta que el mateix Colom envià a Gabriel Sánchez es titula *Epistola Christofori Colom*.

Clar que al costat d'aquestes dues formes, Colom i Colomo, la forma castellana majoritària és la de Colón, però en bona crítica textual la *lectio difficilior* és la que s'ha d'acceptar. És a dir, o es pot demostrar que Colom i Colomo són equivocacions de l'amanuense, o han de ser preferides a la forma, encara que sigui més corrent i general, Colon.

Si el nom original fou Colom, les formes Colomo o Colón s'expliquen ben naturalment pels hàbits fonètics castellans, perquè és prou coneguda la dificultat que els castellans tenen per pronunciar *emes* a final de paraula. Quan la missa es deia en llatí, els capellans castellans en comptes de dir, com corresponia, *Dominus vobiscum* deien *Dominus vobiscun*. I encara ara, tot i escriure Abraham, diuen Abrahan. Per tant, un castellà que parlés d'una persona de nom Colom diria normalment Colon, o potser - tal com es pot veure en l'altra versió castellana del cognom del descobridor - hi hauria afegit una *o* de reforç, per facilitar una pronunciació que se li resistia, i hauria dit Colomo.

El descobridor tenia, doncs, un cognom català i es deia Colom, nom que, com he dit, té sentit en aquesta llengua i no en cap altra. Però podem trobar en la seva persona altres signes de catalanitat.

²² Català 78 p. 43 ss.

²³ Poyo 93 p. 390

LA CAL·LIGRAFIA

Colom escrivia amb cal·ligrafia catalana. No insistiré en aquesta qüestió, que és molt tècnica. Però Josep M^a Castellnou ja va fer notar, d'acord amb Otero Sánchez, un colombòfil galleguista, que la cal·ligrafia colombina és completament diferent de la italiana. I Andrés M^a Mateo, de la Universitat de Valladolid, va remarcar que la cal·ligrafia de Colom és diferent de la castellana²⁴. Carreras Valls diu que la signatura de Colom difereix, en la seva grafia, de les italianes, castellanès, angleses i alemanyes, i que, en canvi, és similar a la d'altres catalans contemporanis, companys de Colom²⁵. I això mateix confirma Gabriel Roura, professor de paleografia de la universitat de Girona²⁶. A ells em remeto.

PARTICIPACIÓ EN LA GUERRA CIVIL CATALANA DEL SEGLE XV

Ja hem vist que en certa ocasió, Colom va reconèixer que havia estat corsari. Cal desfer un malentès sobre la condició dels corsaris. Un corsari no era un pirata. Un pirata és un lladre i assassí que assalta i roba vaixells de qualsevol nacionalitat en profit propi, en canvi un corsari era un mariner que en cas de guerra contra un altre país demanava permís al seu rei per a capturar i fer botí de les naus del país enemic. Els corsaris podien ser tan bàrbars i cruels com els pirates, però d'acord amb el dret marítim de l'època, eren una mena de marina de guerra irregular a les ordres del seu rei, i ser corsari no es considerava deshonorós. L'activitat corsària va gaudir fins i tot d'un status jurídic que a Europa no es va abolir fins a l'any 1856, i a Espanya fins a l'any 1908. Encara avui, hi ha a Ciutadella, a Menorca, una inscripció a honor dels corsaris menorquins.

Tornant a Colom, repeteixo que en una carta dirigida l'any 1495 aquest explicava als reis Catòlics que va ser corsari. I a favor de quin rei va fer de corsari Colom? Doncs del rei català Renat d'Anjou. Potser sorprengui l'existència d'un rei català amb aquest nom,

²⁴ Butlletí del Centre d'Estudis Colombins 9 p. 3

²⁵ Castellnou 93 p. 414

²⁶ Roura 93 p. 6

però no és cap equivocació. De 1462 a 1472 els catalans van fer quelcom insòlit fins aquell moment en la història del país: van deposar el seu rei Joan II i la Diputació del General en va nomenar un altre. Primer va ser Enric IV de Castella, després Pere, conestable de Portugal, que va prendre el nom de Pere IV i que va morir dos anys després, i finalment Renat d'Anjou que va regnar a Catalunya durant sis anys. Durant tot aquest temps Catalunya va estar en guerra amb Joan II, guerra que va acabar amb el triomf de Joan, fet que va obligar Renat a renunciar a la corona. Els catalans donaven a Renat el noms de Reiner - anomenat Reynel en la carta castellana de Colom als reis -. Doncs bé, Colom explica que cap a l'any 1472 el rei Reiner el va enviar a Tunis a apoderar-se d'una galiota, la Ferrandina, però que, com que la galiota anava acompanyada per dos navilis i una carraca, els mariners de la nau de Colom es van negar a atacar-la i van obligar-lo a anar-se a refugiar al port de Marsella.

RELACIONS AMB PERSONATGES CATALANS

Pel que fa a les seves relacions amb personatges importants del regne de Castella, la biografia tradicional de Colom, que el fa genovès pobre, emigrat a Portugal i des d'allà entrat a Castella a cercar la protecció reial sense haver tingut cap relació amb Catalunya, no sap donar cap explicació de per què la majoria d'amistats i relacions que va establir Colom durant la preparació del descobriment i immediatament després, fossin catalanes. En primer lloc cal esmentar Joan de Coloma. Joan de Coloma era secretari de Joan II i després del seu fill Ferran i intervingué en les capitulacions de Santa Fe procurant que fossin ateses les pretensions de Colom, sense perjudicar, clar, els drets reials. En el redactat de les capitulacions esmenta Colom amb el títol de *don* i en el passaport per lliurar als reis que pogués trobar enllà del mar, el qualifica de noble. Una persona experta en negociacions com Coloma no hauria donat al descobridor els títols de noble i de don si no hagués sabut d'abans que aquests títols eren correctes²⁷. No es pot excloure que Colom i Coloma es coneguessin ja d'abans.

²⁷ Català 93 p. 189 ss

Un altre personatge català relacionat amb Colom és Lluís Santàngel. Fou l'escrivà de ració de Ferran II. L'escrivà de ració era l'encarregat de tenir cura dels béns i de les despeses del rei. Fou Santàngel qui avançà al rei el milió cent quaranta mil maravedisos que costà la primera expedició de Colom a Amèrica²⁸. Pot semblar una relació freda i indirecta, però el 15 de febrer de 1493, quan Cristòfol Colom tornava del seu primer viatge, es va complaure a comunicar personalment per carta a Santàngel la descoberta. I li va escriure la carta en català, com hem vist que feia constar Bartomeu Colom, fill de l'almirall, en el registre de la seva biblioteca. L'original ha desaparegut i només ens n'han quedat traduccions al castellà, alemany, llatí o italià.

Una altra personalitat relacionada amb Colom és Gabriel Sanxis²⁹, tresorer de Ferran II, a qui Colom va escriure una carta, semblant a la tramesa a Lluís Santàngel, datada a Lisboa el 14 de març de 1493. Se n'ha perdut l'original però hi ha diverses edicions d'una traducció llatina feta a Roma, traducció que després es va retraduir a diverses llengües.

Aquesta abundància de relacions entre Colom i personatges de la cort catalana contrasta amb la manca d'amistat i relacions amb personatges castellans, quan, donat que la historiografia tradicional assumeix que quan va entrar als estats dels reis Catòlics ho va fer no per Catalunya sinó per Castella, sembla que li haurien hagut de ser més propers. A Castella, però, només podem destacar l'amistat que hi va haver entre Colom i Luis de la Cerda, duc de Medinaceli³⁰ i la que el descobridor va mantenir amb fra Diego de Deza, bisbe de Salamanca. Doncs bé, aquest duc de Medinaceli, en la casa del qual va viure Colom més d'un any (1484-1486), estava casat amb una filla natural de Carles de Viana, aquell príncep que - potser equivocadament - havien estimat tant els catalans i la mort sospitosa del qual va ser una de les causes de la revolta del Principat contra Joan II, revolta en què, com hem vist, va participar també Colom. I pel que fa al bisbe de Salamanca, fra Diego de Deza tenia relacions familiars amb Catalunya. És a dir, fins i tot en les relacions castellanes de Colom trobem connotacions catalanes.

²⁸ Català 93b p. 252 s

²⁹ Català 93c p. 263 ss

³⁰ Català 93d p. 239

I també hi ha un altre personatge castellà estretament unit a Colom que va tenir una curiosa relació amb Catalunya. Tots sabem, perquè els manuals escolars en ho ha repetit a bastament, que en el viatge del descobriment van acompanyar Colom dos germans mariners. El gran, que comandava la Pinta, es deia Martín Alonso Pinzón. I el petit era Vicente Yañez Pinzón, que va ser el capità de la Niña. Aquests Pinzón eren andalusos, de Palos de Moguer, al costat de Huelva. Doncs bé el 1477, quan acabada la guerra contra Joan II, Colom ja no podia seguir essent corsari del rei Reiner, i feia segurament el cors a les ordres d'un probable parent seu, el corsari francès Guillem Casanova Colom³¹, Vicente Yañez Pinzón, comandava una caravel·la armada que, junt amb altres dues caravel·les que tenien capitans sevillans, es va dedicar a atacar fustes - una de les menes de vaixells de l'època - al llarg de les costes catalanes i, als Alfacs va robar el balener d'un comerciant barceloní carregat de mercaderies. L'1 de març del 1477, els consellers de Barcelona van dirigir una carta de queixa al rei de Castella³², carta en la qual l'andalús Vicente Yañez Pinzon de Palos surt, catalanitzat, com "Vicens Anes Pinson de la vila de Pals". Hom podria suposar que va ser a les costes de Catalunya on el corsari Colom va conèixer el pirata Pinzón, i que aquesta coneixença els va unir després en l'empresa de descobrir Amèrica.

PETICIÓ DE CÀRRECS CATALANS

Troblem altres indicis de lligams entre Colom i Catalunya en el text de les capitulacions signades entre ell i els reis Catòlics a la ciutat de Santa Fe. L'abril del 1492 Colom havia arribat finalment a un acord amb els reis sobre les seves pretensions referents a les terres de més enllà de l'oceà Atlàntic. A les capitulacions, el reis, "en satisfacció de lo que [Colom] ha descubierto en las mares oceanas" li concedeixen càrrecs i privilegis sobre les terres a descobrir. I aquests càrrecs i privilegis van ser els que demanaria algú que tingués una mentalitat político-administrativa catalana, ben diferent de la que tindria un castellà o un italià.

³¹ Català 91 p. 36 ss

³² Coll 99

Colom va aconseguir³³ que se'l nomenés virrei i governador de les noves terres descobertes. Segons les capitulacions “Vuestras Altezas fazen al dicho don Christoval su visorey e governador general en todas las dichas tierras firmes e yslas que, com dicho es, descubriere o ganare”³⁴. Ja Jaume Vicens Vives va fer notar que “ni amb la més absoluta candidesa es pot admetre [l'existència de] virreis a la Castella del segle XV”³⁵. Si algú - com va fer Colom - demanava que se'l fes virrei és que procedia de la corona d'Aragó, en la qual durant el segle XV, des de temps d'Alfons el Magnànim, s'havien nomenat virreis a Sicília, Sardenya i Nàpols. En canvi, a Castella, només és en el segle XVI, després de Colom però no abans, que apareixen càrrecs de virreis.

L'altre càrrec fou el de Governador General. A Castella hi havia hagut governadors de llocs concrets, ciutats o territoris, però no Governadors Generals. El Governador General era un càrrec existent a la corona catalano-aragonesa des de 1344, que tenia les competències que havien tingut abans els procuradors generals, és a dir, la de representar en un territori el rei en tots els seus negocis i actuacions. Demanant ser virrei i governador general d'Amèrica, Colom volia ser en aquelles terres el representant absolut del rei, igual com ho eren a Catalunya els virreis i els governadors generals.

I ja que parlem de les capitulacions, és interessant assenyalar diversos fets significatius. Primer, que les capitulacions es van escriure d'acord amb l'estil cancelleresc català³⁶. Segon, que encara que, per allò del “tanto monta...”, Colom les va pactar conjuntament amb Ferran i Isabel, tal com es dedueix de la frase “por mandado del rey e de la reyna:...”, qui, de fet, va signar-les en nom seu, va ser “Johan de Coloma”, secretari de només el rei Ferran. Tercer, que quan es van arxivar, les capitulacions només es van guardar i registrar a l'Arxiu Reial de Barcelona - aquell a què avui es conegut erròniament com Arxiu de la Corona d'Aragó - i que a l'arxiu castellà de Simancas només se n'hi poden trobar còpies posteriors.

I pel que fa a l'organització i èxit de l'empresa, la financiació de les naus - en contra de la llegenda que diu que la reina Isabel va empenyorar amb aquesta finalitat les seves joies, quan de fet ja les havia empenyorat per a l'empresa de la conquesta de Granada -

³³ Vegi-se'n textos al Butlletí 2 p. 8 ss

³⁴ Udina 93 p. 169

³⁵ Citat a I Col·loqui, Actes volum III, p. 14

³⁶ Udina 93 p. 173

va anar a càrrec de només el rei Ferran, que hi va invertir diners avançats pel seu escrivà de ració, Lluís Santàngel. I, com ja hem vist, quan Colom va tornar d'Amèrica, a qui va escriure cartes donant compte de l'èxit del viatge va ser a Sanxis i a Santàngel, tots dos funcionaris catalans.

No seria pas possible trobar relació més estreta entre el fet del descobriment i Catalunya. Tant, que en contra del text d'aquella orla que, segons Fernández de Oviedo, portava l'escut de Colom, "Por Castilla e por León nuevo mundo halló Colom", semblaria molt més encertat que hagués dit "Per Catalunya i Aragon, un nou món trobà Colom".

ELS CATALANS DEL SEGON VIATGE

L'estreta relació que fins a aquí he fet notar entre Colom i Catalunya, continuà quan Colom, organitzà el seu segon viatge. El descobridor arriba a Barcelona a veure els reis l'abril del 1493. Ferran i Isabel no eren exactament a Barcelona sinó al monestir de Sant Jeroni de la Murtra, sobre Badalona, on el rei es refeia de l'atemptat que havia sofert el 7 de desembre anterior a mans del pagès Joan de Canyamars. Per la raó que fos, i que actualment se'ns escapa, en el pas de Colom per Barcelona no hi van haver actes oficials, i per tant no en parla ni el Dietari del Consell de la Ciutat, ni el de la Generalitat, ni la documentació de la catedral.

Després de rendir compte del seu primer viatge, Colom va començar a preparar el segon, que havia de sortir de Cadis el 25 de setembre següent. I si en el seu primer viatge, iniciat a Palos, la pràctica totalitat dels membres i caps de les tripulacions van ser andalusos, es podia suposar que el mateix passaria en el segon, sortit igualment de terres andaluses. Doncs bé, Colom sí que va ser a Andalusia preparant el viatge durant els mesos de juliol, agost i setembre, però, abans d'anar-hi va ser a Catalunya durant abril, maig i juny buscant entre catalans persones adients per als càrrecs importants del viatge i la colonització del nou món. És difícil d'entendre aquest comportament en una persona que, segons la versió generalment acceptada, fins a la seva anada a Barcelona a

veure els reis no havia estat mai a Catalunya i que no coneixia el país ni la seva gent. La impressió que se'n treu és la contrària: que ja havia estat a Catalunya, que hi tenia coneixences personals i que sabia perfectament en quines persones podia confiar.

Aquesta presència de catalans a la segona expedició és més remarcable perquè, quan es va organitzar aquest viatge sembla que ja s'havia decidit que les terres americanes serien per a Castella i que catalans i aragonesos en serien exclosos en la pràctica. Quan Colom va tornar del seu viatge de descobriment, els portuguesos van reclamar les terres americanes com a pertanyents a la seva demarcació. Ferran i Isabel van recórrer al papa Alexandre VI, el valencià papa Borja, que el 3 de maig del 1493 va fer la butlla *Inter caetera*, redactada de nou amb modificacions el dia següent, 4, en la qual es concedia el nou món “a vosaltres”, els reis de Castella, Lleó, Sicília, Granada, etc, és a dir Ferran i Isabel, i als seus successors..., però només en el cas que aquests fossin reis de Castella i Lleó. És a dir, que si, en el cas que es dividís de l'herència dels reis Catòlics, algun dels seus hereus era només rei d'Aragó, no tindria cap dret sobre les terres americanes. En aplicació d'aquests drets exclusius de Castella, l'any 1501 Isabel va prohibir anar a Amèrica “extranxeros de nuestros reynos e señorios”³⁷, és a dir, no hi podien anar, per exemple, els catalans o aragonesos. Cal reconèixer, però, que aquesta prohibició va ser anul·lada per Carles V el 1525 i novament per Felip II el 1555.

Com que les noves terres eren considerades ja exclusives de Castella, la documentació de la segona expedició, encara que signada a Catalunya, es va enviar i guardar a l'arxiu castellà de Simancas, i no a l'arxiu reial barceloní, com ho fou la de la primera³⁸. Els catalans sempre hem vist aquesta apropiació castellana d'Amèrica com un greuge, però potser no es tracta pas d'un excés d'ambició de la reina Isabel, ni d'una feblesa de caràcter del rei Ferran. Es tractava simplement d'una lògica distribució geopolítica: per a Aragó l'Europa que tenia davant i per a Castella l'Amèrica transatlàntica.

De fet, la possessió de les terres americanes no va suscitar en els primer moment cap entusiasme i la colonització d'Amèrica es va fer de manera desganada i marginal³⁹. Amèrica no interessava inicialment a ningú, ni als castellans, ni menys als catalans. No

³⁷ Pinya 90 p. 106

³⁸ Parellada 92 p. 61

³⁹ Vegi's Henry Kamen: *Imperio. La forja de España como potencia mundial*, Madrid (Aguilar) 2003, *passim*

va ser fins que Cortès va conquerir l'imperi mexica el 1521, i encara més, quan l'any 1534 va arribar a la península l'enorme quantitat d'or que Pizarro va expoliar als inques, quan als castellans se'ls van obrir els ulls i els va augmentar l'interès. Però quan va passar això, Isabel feia 30 anys que era morta, Colom 28 i Ferran 18.

Deia, doncs, que malgrat que en el segon viatge, Amèrica ja es considerava terra castellana, Colom va anar triant entre catalans de la seva confiança aquells a qui podia encomanar els càrrecs importants en les terres del Carib. En podem citar uns quants⁴⁰. Pere Bertran i Margarit, gironí - i parent de la branca barcelonina dels Colom - va ser el cap militar del segon viatge⁴¹. Bernat Boïl, possiblement tarragoní, que havia estat ermità a Montserrat, va dir la primera missa a les Índies i hi va aixecar la primera església⁴². Miquel Ballester, de Tarragona, va ser l'alcaid de la fortalesa La Concepción, de Santo Domingo⁴³. Antoni de Torres, possiblement valencià, va ser alcaid de La Isabela⁴⁴. Fra Ramon Pané, monjo a Sant Jeroni de la Murtra, que era al monestir quan Colom hi va anar a entrevistar-se amb els reis Catòlics, va ser al viatge i va escriure, per mandat del mateix Colom, una *Relación acerca de las antigüedades de los indios*, primer llibre escrit a Amèrica i única font d'informació que tenim sobre els indis antillans⁴⁵. I també era probablement català un tal Guillem Coma, autor d'un llibre sobre els descobriments⁴⁶. A més hi devia haver altres catalans que no ens consten perquè no van tenir un paper tan destacat en l'expedició.

RESUM

Podríem dir, en primer lloc, que no hi ha cap dada documental que relacioni Colom amb Gènova, i que, en canvi, tot el relaciona amb Catalunya. Tant és així, que si no s'hagués difós des del començament que Colom era genovès, ningú no hauria pensat a atribuir-li altra nacionalitat que la catalana. Colom tenia un cognom català. Escrivia, sembla, amb

⁴⁰ Albardané 98 p. 18

⁴¹ Colom 93 p. 319

⁴² Colom 93 p. 301

⁴³ Colom 93 p. 343

⁴⁴ Colom 93 p. 359

⁴⁵ Colom 93 p. 349

⁴⁶ Colom 93 p. 355

cal·ligrafia catalana. Va lluitar en la guerra catalana de la Busca contra Joan II. Tenia amics catalans, com Santàngel, Coloma i Sanxis. Els seus principals amics castellans, el duc de Medinaceli i el bisbe de Salamanca, estaven relacionats o emparentats amb catalans. En les negociacions de les capitulacions aconseguí que els reis el facin virrei i governador general dels territoris a descobrir, càrrecs que eren clarament catalans. En el seu segon viatge, quan ja estava decidit que Amèrica seria per a Castella, tria catalans per als càrrecs principals. Tot fa pensar, doncs, que era català, i més quan no se li ha pogut trobar cap relació amb cap altra nació de l' Europa de l'època.

PER QUÈ, DONCS, ES PARLA D'UN COLOM GENOVÈS?

Si, doncs, acceptem que si alguna cosa podia ser Colom era català i de cap manera italià, com ha estat possible que hagi tingut tant d'èxit l'afirmació que Colom era genovès. Es podrien apuntar diverses hipòtesis. Una podria ser que Colom hagués nascut a Gènova de pares catalans, i que la seva família hagués tornat aviat a Catalunya, quan ell era petit, de manera que no hagués deixat rastre en la documentació italiana. De fet, seria un català nascut accidentalment a Gènova. Cal dir que aquests és una hipòtesi totalment hipotètica, valgui la redundància, perquè ni hi ha cap dada que apunti en aquesta direcció.

Una altra possibilitat, defensada brillantment per l'historiador tortosí Enric Bayerri i Bertomeu, seria que hagués nascut a Tortosa. Aquesta població tenia davant seu en temps medievals una illa al mig de l'Ebre, d'uns 5 km de llarg per 2 d'ample, illa actualment unida a la riba, que tenia el nom de Gènova perquè Ramon Berenguer IV la va concedir als soldats genovesos que el van ajudar a la conquesta de la ciutat l'any 1148⁴⁷. Aquesta illa va ser una dependència de la ciutat de Gènova fins a l'any 1289, en què va passar al domini del bisbe de Tortosa. Si Colom hagués nascut a la Gènova de Tortosa i així ho hagués fet saber, els seus contemporanis podrien haver confós la Gènova tortosina amb la italiana i haurien pogut pensar en un Colom lligur.

⁴⁷ Bayerri 61 p. 641 ss

Una tercera possibilitat es la conspirativa. De fet és escandalosa la quantitat de documents i obres de l'entorn de Colom que han desaparegut. Diu Marià Aguiló, i també altres historiadors no catalans⁴⁸, que la meitat dels llibres i documents que, segons Ferran Colom, fill del descobridor, hi havia a la Biblioteca Colombina, havien desaparegut quan ell la va consultar a meitat del segle XIX. Ja abans he citat alguns casos, però n'hi ha molts més. És inevitable pensar que hi ha hagut molta gent interessada a amagar tants detalls com fos possible de la veritable personalitat de Colom, i també persones que, sense escrúpols, han fet desaparèixer documents sencers, o paràgrafs d'alguna obra que contradien el que, per interessos polítics, convenia dir del descobridor.

Ja Ulloa atribueix la falsificació de la pàtria de Colom als reis Ferran i Isabel quan diu que “els reis Catòlics i llurs agents feren, des de 1493, al Genovesat un present de tanta vàlua com el de la genovització de Colom”⁴⁹. Bayerri pensa que hi va col·laborar voluntàriament el mateix Colom⁵⁰, i aquesta conspiració és acceptada per la majoria dels que creuen en un origen no genovès del descobridor. No és lògic que hi hagi tantes foscors en aquest tema, quan els segles XV i XVI són una època de la qual es conserva documentació abundantíssima, i quan Colom és un personatge tan important i estudiat amb tant interès i tanta passió.

⁴⁸ Parellada 92 p. 169, on no cita font, però segons sembla per la bibliografia ha de ser *Catálogo de obras impresas en lengua catalana des de 1474 hasta 1860*. Segons Pedro de Madrazo, citat a Bayerri 61 p. 31, 7 “los veinte mil cuerpos que donó don Fernando Colón se hallan reducidos a diez mil tomos, no comprendemos por qué”.

⁴⁹ Ulloa 27 p. 8

⁵⁰ Bayerri 61 p. 335 ss

BIBLIOGRAFIA

Albardaner i Llorens, Francesc: *Reflexions sobre l'època i l'autor del descobriment del nou món*, a "Quaderns d'Estudis Colombins-4". Centre d'Estudis Colombins. Barcelona, 1998

Arenas i Sampera, Joaquim: *A la recerca d'una història amagada*. La Llar del Llibre. Barcelona, 1992.

Bayenni Bertomeu, Enric: *Colón tal cual fué*, Barcelona. Porter-Libros. Barcelona, 1961.

Bestratén i Sabaté, Manuel: *El gran navegant i descobridor d'Amèrica, don Cristóbal Colón, no era genovès italià*, a "Quaderns d'Estudis Colombins-2". Centre d'Estudis Colombins. Barcelona, 1997.

Castellnou i Grau, Josep M. i altres: *El llenguatge de Colom*, al llibre *Colom i el món català*. Rafael Dalmau editor. Barcelona, 1993

Català i Roca, Pere: *Entorn de Cristòfor Colom*. Rafael Dalmau, editor. Barcelona, 1978.

Català i Roca, Pere: *Un corsari anomenat Colom*. Rafael Dalmau, editor. Barcelona, 1991

Català Roca, Pere: *Joan de Coloma*, al llibre *Colom i el món català*. Rafael Dalmau editor. Barcelona, 1993.

Català i Roca, Pere: *Lluís de Santàngel*, al llibre *Colom i el món català*. Rafael Dalmau editor. Barcelona, 1993

Català i Roca, Pere: *Gabriel Sanxis*, al llibre *Colom i el món català*. Rafael Dalmau editor. Barcelona, 1993

Català i Roca, Pere: *La reveladora carta del duc de Medinaceli*, al llibre *Colom i el món català*. Rafael Dalmau editor. Barcelona, 1993

Coll i Julià, Núria: *Vicente Yáñez Pinzón, descobridor del Brasil, corsari a Catalunya*, al butlletí "Centre d'Estudis Colombins 18" p. 4. Centre d'Estudis Colombins. Barcelona, any VI / 1996.

Centre d'Estudis Colombins: *Colom i el món català*. Rafael Dalmau, editor. Barcelona, 1993.

Ortadó i Maymó, Josep M.: *Catalunya, la nació descobridora d'Amèrica*. Edició de l'autor. Barcelona, 1992.

Parellada Cardellach, Caius: *Colom venç Colombo. La vera naturalesa catalana del descobridor del nou món*. Edició de l'autor. Barcelona, 1987.

Parellada i Cardellach, Caius: *Cristòfor Colom i Catalunya: Una relació indefugible*. La Llar del Llibre. Barcelona, 1992.

Pinya i Homs, Romà: *La debatuda exclusió catalano-aragonesa de la conquesta d'Amèrica*. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1990.

Poyo i Creixenti, Antoni: *Heràldica colombina*, al llibre *Colom i el món català*. Rafael Dalmau editor. Barcelona, 1993.

Roura, Gabriel: *A propòsit de l'escriptura de Cristòfor Colom*, a I Col·loqui Internacional d'Estudis Colombins de Barcelona. Actes. Volum IV. Centre d'Estudis Colombins. Barcelona, 1993.

Udina i Martorell, Frederic: *De nou sobre les Capitulacions de Cristòfor Colom*, al llibre *Colom i el món català*. Rafael Dalmau editor. Barcelona, 1993.

Ulloa, Luis: *Noves proves de la catalanitat de Colom*. Maisonneuve Frères. París, 1927.

